

02

จากจารึกบ้านวังไผ่สู่บริบทประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างศรีเทพ ทวารวดี และเจินละ*

Ban Wang Phai Inscription: The Historical Context of The Relationship Between Si Thep Dvaravati and Chenla

Received: Mar 19, 2025 | Revised: October 14, 2025 | Accepted: October 16 , 2025
DOI: 10.14456/drj.2025.12

ดร. อนุรักษ์ ดีพิมาย*

Dr. Anurak Depimai

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “จากสุวรรณภูมิถึงทวารวดี: ความสำคัญของเมืองโบราณในประเทศไทย ในบริบทเครือข่ายการค้าและศาสนาของโลก ในช่วง 2,300 – 1,000 ปีมาแล้ว” โดยได้รับงบประมาณจากโครงการขับเคลื่อนการวิจัยและพัฒนาบุคลากรการวิจัยด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 สำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

** อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล: depimai_a@su.ac.th
Lecturer, Department of Archaeology, Faculty of Archaeology, Silpakorn University. email: depimai_a@su.ac.th

บทคัดย่อ

จารึกบ้านวังไผ่พบจากเมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่นำมาใช้ในการศึกษาเรื่องการก่อตัวของเมืองหรือรัฐในช่วงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์บนแผ่นดินไทยอยู่บ่อยครั้ง โดยมีการศึกษาและแปลความหมายจารึกหลักนี้หลายแนวทาง บทความนี้มีความมุ่งหมายที่จะอธิบายโดยนำผลการกำหนดอายุทางอักขรวิทยาอันเป็นข้อมูลใหม่ของนักวิชาการมาเชื่อมโยงกับหลักฐานทางโบราณคดีประเภทอื่น ผลจากการศึกษาวิเคราะห์สรุปได้ว่ากษัตริย์แห่งเมืองศรีเทพพระองค์หนึ่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นไปได้ว่าพระองค์ทรงมีเชื้อสายเดียวกับราชวงศ์แห่งฝูหนันและเจินละ ทรงประกาศตนเป็นผู้ปกครองรัฐอิสระ ไม่อยู่ในอำนาจการเมืองของเจินละในช่วงต้นรัชกาลพระเจ้าภววรมันที่ 2 เช่นเดียวกับทวารวดีและบ้านเมืองอื่นๆ ที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลระบบการเมืองแบบเครือญาติในช่วงสมัยของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 จากสภาวการณ์นี้คงทำให้ ศรีเทพและเมืองหรือรัฐของทวารวดีเป็นที่รู้จักของมหาอำนาจจีนสมัยราชวงศ์ถัง พร้อมทั้งได้สร้างและรักษาอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของตนเองในช่วงเวลายาวนานระยะหนึ่ง

คำสำคัญ: จารึกบ้านวังไผ่, ศรีเทพ, เจินละ, ทวารวดี

Abstract

The Ban Wang Phai inscription, discovered at the ancient town of Si Thep in Phetchabun Province, significantly serves to illustrate the status of early states of Thai history. The text of inscription has been variously interpreted. The aim of the article is to give an explanation of the text by taking two approaches to studying perception; i.e., a new epigraphic research and archaeology findings. The result highlights the contextual role of a king of Si Thep in mid-7th century CE. He and kings of two states (known to China as Fúnán and Zhēnlà [Chénla]) plausibly descended from common ancestral lineage. The evidence suggests that the kingship clan at the royal court and political system of King Ishanavarman I continued to exercise its influence on Si Thep and other inferior states of Dvāravatī until the early reign of King Bhavavarman II (r.628-655). Si Thep had its own monarchic regime since then. The previous inferior states were likewise governed by their own rule. Consequently, Si Thep and states of Dvāravatī were diplomatically known to the great Tang dynasty of China. They developed and maintained their eco-political and culture polities for a long period of time.

Keywords: Ban Wang Phai inscription, Si Thep, Zhēnlà, Chénla, Dvāravatī

บทนำ

ความโดดเด่นทางวิชาการที่ประจักษ์ชัดประการหนึ่งของเมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ คือ ความหลากหลายของหลักฐานทางโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากตำแหน่งที่ตั้งเอื้อประโยชน์ต่อการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ จึงกล่าวได้ว่าเมืองศรีเทพเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญที่รองรับการหลั่งไหลของวัฒนธรรมจากหลายทิศทางเป็นเวลากว่า 700 ปี ในช่วงเวลายุคประวัติศาสตร์ของรัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในบรรดาหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากที่พบจากเมืองศรีเทพ หลักฐานประเภทจารึกถือเป็นหลักฐานที่มีความโดดเด่น ตามที่ได้พบจารึกมากกว่า 10 หลัก/ชิ้นที่เมืองศรีเทพ เนื้อหาเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ การเมือง และศาสนา อย่างไรก็ตามศิลาจารึกหลักหนึ่งคือ “จารึกบ้านวังไผ่” ยังคงเป็นปริศนาให้ตีความตราบจนปัจจุบันแม้ที่ผ่านมาจะมีการอ่านและแปลหลายครั้งแล้วก็ตาม เนื้อหาของจารึกเชื่อมโยงไปถึงกษัตริย์พระนามว่า “ศรีภววรมัน” ซึ่งนักวิชาการสันนิษฐานกันไปสองแนวทาง กล่าวคือ พระองค์เป็นกษัตริย์องค์เดียวกับพระเจ้าภววรมันที่ 1 แห่งเจินละ (กัมพุชะ) ของเขมรโบราณหรือไม่ ? หรืออาจเป็นการยกตนของกษัตริย์ท้องถิ่นเทียบเท่าพระเจ้าภววรมันที่ 1 ก็เป็นได้

บทความนี้มีความมุ่งหมายที่จะอธิบายความใหม่จากจารึกหลักนี้ โดยใช้ผลจากการกำหนดอายุทางอักขรวิทยาตามแนวทางใหม่ของนักวิชาการปัจจุบันเชื่อมโยงกับหลักฐานทางโบราณคดีประเภทอื่นที่พบภายในพื้นที่เมืองศรีเทพ ตลอดจนบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาร่วมสมัยกับจารึกบ้านวังไผ่ เพื่อแสดงถึงพัฒนาการของเมืองศรีเทพในมิติและแง่มุมที่ลุ่มลึกกว่าความรู้เดิม ซึ่งจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่จะแสดงให้เห็นว่าแม้เมืองศรีเทพตั้งอยู่ตอนในแผ่นดิน อันเป็นพื้นที่ห่างไกลจากการติดต่อกับ

ภูมิภาคภายนอก แต่ก็มีความโดดเด่นในช่วงเวลาหนึ่งในภาพรวมของเมืองหรือรัฐสมัยโบราณยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์บนแผ่นดินไทย

การแปลความจารึกบ้านวังไผ่

จารึกบ้านวังไผ่ (ภาพที่ 1) จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ทำจากหินบะซอลต์ รูปทรงของจารึกเป็นทรงแท่งเหลี่ยม พบบริเวณบ้านวังไผ่ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางเหนือประมาณ 12 กิโลเมตร ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ฌอร์ฌ เซแด็ส (George Cœdès) กำหนดจารึกหลักนี้ให้เป็นจารึกหมายเลข K.978 และเป็นผู้อ่านและแปลครั้งแรกเป็นภาษาฝรั่งเศส ตามบัญชีในหนังสือ Inscription de Cambodge เล่ม 7 มีเนื้อหาแปลเป็นภาษาไทย ดังนี้

> " ในปีรัชสมัยแห่งศักราช---วันขึ้น 8 ค่ำ---ในทิศซึ่งดินแดนไม่ได้ถูกแบ่งเป็นสองภาค---โด่งดังในทุกทิศ--- รูปเคารพพระอิศวรนั้นได้ถูกสร้างขึ้นโดยพระราชาพระองค์นี้ ผู้ทรงเป็นพระราชนัดดาแห่งพระจักรพรรดิเป็นพระโอรสแห่งศรีปฤถิวีนทรวรมัน (ทรงพระนามว่า) ศรีภววรมัน มีลักษณะคล้ายกับพระอินทร์ ในสมัยที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ " (Cœdès, 1964:156-158)

ฌอร์ฌ เซเด็ส ได้กำหนดอายุจารึกหลักนี้ตามรูปแบบตัวอักษรให้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 และสรุปว่าพระนามศรีภววรวมันที่ปรากฏในจารึกคือพระเจ้าภววรมันที่ 1 แห่งเจินละ[1] อาณาจักรแรกบนแผ่นดินกัมพูชา โดยตั้งข้อสังเกตว่าพระเจ้าปฤถิวีนทรวรมันน่าจะเป็นพระราชบิดาที่แท้จริงของพระเจ้าภววรมันที่ 1 แทนที่จะเป็น พระเจ้าวีรวรมัน[2] ดังนั้นพระเจ้าภววรมันที่ 1 และพระเจ้ามเหนทรวรมันอาจมีพระราชมารดาพระองค์เดียวกัน แต่มีพระราชบิดาคนละพระองค์ หรือเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน และอาจอนุมานว่าอาณาเขตของอาณาจักรเจินละในสมัยของพระองค์ได้แผ่ครอบคลุมมาถึงเมืองศรีเทพด้วย (Cœdès, 1964: 156-158)

ต่อมาชะเอม แก้วคล้าย นักภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้อ่านและแปลจารึกหลักนี้อีกครั้ง และลงพิมพ์ในหนังสือจารึกในประเทศไทยเล่ม 1 พุทธศักราช 2529 และพุทธศักราช 2559 (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม) คำแปลต่างกันออกไป ดังนี้

> "ในปีรัชสมัยแห่งศักราช---อันเป็นวันขึ้น 8 ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปฤถิวีนทรวรมัน ผู้เป็นใหญ่เสมอกับพระเจ้าศรีภววรมัน พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเป็นผู้มีคุณธรรมแผ่ไปในทุกทิศ ผู้มีปัญญาอันฝึกอบรมมาดีแล้ว ผู้มีความยินดี---ผู้มีเกียรติยศแผ่ไปในทุกทิศ ผู้มีอำนาจอันเป็นที่เกรงกลัวของศัตรู เมืองใกล้เคียงทั้งหลายได้สร้างศิลาจารึกไว้ในโอกาสที่ขึ้นครองราชย์ของพระองค์" (กรมศิลปากร, 2559: 81-84)

จากคำแปลนี้ ชะเอม แก้วคล้าย ให้ข้อสังเกตว่าคำที่ฌอร์ฌ เซเด็ส แปลถึงพระอิศวรหรือพระศิวะนั้น แท้จริงแล้วไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับพระศิวะ

---

1 อาณาจักรนี้มีชื่อในภาษาท้องถิ่นอย่างไรไม่ปรากฏชัด และข้อสันนิษฐานยังไม่เป็นที่ยุติ จึงถือเอาตามที่เอกสารจีนเรียกขานว่า "เจินละ" นักภาษาศาสตร์บางท่านวิเคราะห์ว่าเจินละมาจากคำว่า "ตนเล" (ทะเล) เป็นคำเรียกทะเลสาปเขมรของคนเขมรมาแต่โบราณ

2 พระนามของพระเจ้าวีรวรมันปรากฏในจารึกวัดบ้านเขว้า อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา กล่าวว่าพระเจ้าวีรวรมันเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าศรีมเหนทรวรมัน ซึ่งเป็นพระราชอนุชาองค์เล็กสุดของพระเจ้าศรีภววรมัน (กรมศิลปากร, 2559: 121)

แต่เป็นการประกาศเกียรติคุณของกษัตริย์องค์หนึ่งเท่านั้น (กรมศิลปากร, 84 :2559) สอดคล้องกับข้อคิดเห็นของโกลด ฌัก (โคลด ชาคส์: Claude Jacques) ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณอีกท่านหนึ่ง ถึงแม้ในเบื้องต้นโกลด ฌัก จะเห็นด้วยว่าพระนามของพระเจ้าศรีภววรมันที่ปรากฏในจารึกควรเป็นพระเจ้าภววรมันที่ 1 แห่งเจินละก็ตาม แต่ก็ไม่ได้เห็นด้วยกับข้อสรุปของฌอร์ฌ เซเด็สทั้งหมด โดยให้เหตุผลว่าไม่ปรากฏจารึกของพระเจ้าภววรมันที่ 1 ในแถบนี้อีกเลย และจากการอ่าน-แปลใหม่อีกครั้ง ซึ่งตรงกับการอ่านและแปลของชะเอม แก้วคล้าย ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระนามศรีภววรมันที่ปรากฏในจารึกบ้านวังไผ่อาจเป็นผู้นำท้องถิ่นที่ต้องการยกตนให้เสมอพระเจ้าภววรมันที่ 1 ก็เป็นได้ จึงแสดงให้เห็นว่าพระเกียรติของพระองค์นั้นปรากฏเลื่องลือแล้วในดินแดนนี้ (โคลด ชาคส์, 2531: 39-40)

อย่างไรก็ดีการศึกษาที่น่าสนใจล่าสุดของกังวล คัชชิมา ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกภาษาโบราณในประเทศไทย ในงานวิจัยเรื่อง “จารึกพระเจ้ามเหนทรวรมัน” อ่านและแปลไปในทำนองที่คล้ายกับคำแปลของฌอร์ฌ เซเด็สด้วยเช่นกัน ดังนี้

> “ในปีของราชาแห่งพวกศกะ---วันขึ้น 8 ค่ำ---ในทิศทั้งหลาย ที่แผ่นดินเป็นหนึ่งเดียว---พระศรีภววรมะ ผู้มีชื่อเสียงไปทั่วทุกทิศ ผู้เป็นนัดดา (หลานปู่) ของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นโอรส (ลูกชาย) ของพระศรีปฤถิวีนทรวรมะ ผู้เสมอกับพระอินทร์ ได้โปรดให้สร้าง---ศิลาทั้งหลาย ในเวลาขึ้นครองราชย์ของพระองค์ เพื่อความเจริญรุ่งเรือง แห่ง---ทั้งหลาย”

งานวิจัยนี้ยังได้วิเคราะห์ด้านอักขรวิทยาของจารึกบ้านวังไผ่ได้อย่างน่าสนใจ โดยตั้งข้อสังเกตออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ (กังวล คัชชิมา, 2562: 15-20) (ภาพที่ 1)

1. ลักษณะการจารึกตัวอักษรไม่เป็นระเบียบคล้ายกับจารึกที่พบในภาคกลางของประเทศไทย ตรงกันข้ามกับจารึกเขมรในยุคแรกช่วงปลายสมัยฝูหนันถึงต้นเจินละ ตัวอักษรเป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม เช่นเดียวกับจารึกในสมัยของพระเจ้ามเหนทรวรมันที่พบในประเทศไทย จึงเป็นไปได้ว่าจารึกบ้านวังไผ่ถูกสร้างขึ้นในภาคกลางของไทยหรือที่เมืองศรีเทพเอง

2. การจารึกคำว่า “ศรี” คล้ายกับจารึกในภาคกลางและแถบจังหวัดชัยภูมิที่มีสระอีทิ้งปลายหางลงมาด้านล่างขวา แตกต่างจากจารึกในกัมพูชาและลาวที่สระอี

เป็นวงกลมด้านบน

3. พัฒนาการของรูปอักษร “ร” ในจารึกรุ่นเก่าเป็นหางยาวเส้นเดียว หรือสองขีดยาวลงมาด้านล่างมาก แต่ตั้งแต่พุทธศักราช 1170 เป็นต้นมา หางรูปสองขีดของ “ร” เปลี่ยนเป็นหดสั้นขึ้นมาเกือบเท่าตัวอักษรอื่นในบรรทัด และไม่ยาวลงมาอีกเลย ซึ่งเป็นลักษณะรูปอักษร “ร” ที่ปรากฏในจารึกบ้านวังไผ่

จากข้อสังเกตข้างต้นทำให้ กังวล คัชชิมา สรุปว่าจารึกบ้านวังไผ่ควรสร้างขึ้นในช่วงหลังพุทธศักราช 1170 ลงมา ดังนั้น “ศรีภววรมัน” ในจารึกหลักนี้จึงไม่ใช่พระเจ้าภววรมันที่ 1 แห่งเจินละ เนื่องจากพระองค์ทรงครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ (ประมาณพุทธศักราช 1100 - 1143) แต่อาจจะเป็นพระเจ้าภววรมันที่ 2 (ครองราชย์ช่วงพุทธศักราช 1180 – 1200) หรืออาจเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งของเมืองศรีเทพ ซึ่งในช่วงเวลานั้นก็นับเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญด้วย (กังวล คัชชิมา, 2562: 20) และด้วยเหตุที่พระนามพระเจ้าศรีภววรมันในจารึกบ้านวังไผ่ไม่ใช่พระเจ้าภววรมันที่ 1 แห่งเจินละ จึงไม่สามารถนำมาใช้อ้างอิงในพระราชประวัติของพระเจ้าภววรมันที่ 1 หรืออ้างอิงพระนามพระราชบิดาได้ ดังนั้นพระเจ้าภววรมันที่ 1 และพระเจ้ามเหนทรวรมันจึงเป็นพี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน ไม่ใช่ลูกพี่ลูกน้องดังที่มีนักวิชาการหลายท่านเคยเสนอไว้ (กังวล คัชชิมา, 2562: 39)

ศรีภววรมันและพระเจ้าจักรพรรดิในจารึกบ้านวังไผ่คือใคร ?

การวิเคราะห์ด้านอักขรวิทยาในงานของกังวล คัชชิมามีความเป็นเหตุเป็นผลและน่าเชื่อถืออยู่มาก เนื่องจากศึกษาเปรียบเทียบคำว่า “ศรี” และรูปอักษร “ร” กับจารึกในช่วงเวลาเดียวกันและใกล้เคียงกันหลายหลักทั้งในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง แสดงให้เห็นพัฒนาการด้านอักขรวิทยาอันนำไปสู่การกำหนดอายุที่เป็นไปได้มาก เมื่อพิจารณาประกอบกับวัสดุที่ใช้สร้างจารึกบ้านวังไผ่คือ หินบะซอลต์ซึ่งพบมากในพื้นที่ตำบลยางสาว อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ ไม่ไกลจากบ้านวังไผ่สถานที่พบจารึกหลักนี้มากนัก มีลักษณะโครงสร้างแตกเป็นแท่งยาวคล้ายเสาหิน (Columnar Joint) ได้พบแท่งหินบะซอลต์ลักษณะนี้หลายแห่งในเมืองศรีเทพ ถูกนำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างหรือปักเป็นใบเสมารอบโบราณสถานด้วย ดังนั้นจึงสรุปในขั้นต้นว่าจารึกบ้านวังไผ่น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงหลังพุทธศักราช 1170 และสร้างขึ้นในพื้นที่เมืองศรีเทพเอง

หากยึดตามการกำหนดอายุข้างต้น ในกรณีที่จารึกหลักนี้กล่าวถึงพระเจ้า-ภววรมันโดยตรงก็น่าจะไม่ใช่ พระเจ้าภววรมันที่ 1 แห่งเจินละ ซึ่งครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ และตามความในจารึกที่ว่าทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าปฤถิวีนทรวรมัน แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ใช่พระเจ้าภววรมันที่ 1 เนื่องจากพระเจ้าภววรมันที่ 1 ทรงมีพระราชบิดาพระนามว่า "พระเจ้าวีรวรมัน" อันปรากฏพระนามในจารึกเวียลกันเตล (K.359) พบที่สตรึงเตรง ประเทศกัมพูชา ที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับพระขนิษฐาของพระองค์ หรือจารึกของพระอนุชาคือ "พระเจ้ามเหนทรวรมัน" พบหลายหลักทั้งในกัมพูชา ลาว และไทย (Vickery, 77-76 :1998) และหากยึดตามสายสกุลนี้ก็ควรจะมิใช่พระเจ้าภววรมันที่ 2 เนื่องด้วยพระองค์เป็นผู้สืบราชสมบัติจากพระราชบิดาคือ "พระเจ้าอีศานวรมัน ที่ 1" ซึ่งระบุไว้อย่างชัดเจนในจารึกบ้านกุดแต้ พบที่จังหวัดสระแก้ว (กรมศิลปากร, 2559: 133-136) และเป็นไปได้ยากอีกเช่นกันที่จะเป็นพระเจ้าภววรมันที่ 3 ตามที่โกลด ฌักเสนอว่าพระเจ้าภววรมันที่ 3 อาจมีตัวตนและทรงปกครองดินแดนเพียงบางส่วน ในขณะที่อาณาจักรแตกออกเป็นหลายรัฐหรือที่รู้จักกันดีในช่วงเจินละบก-เจินละน้ำ (ประมาณพุทธศักราช 1350-1250) ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาหลังจารึกหลักนี้ไปพอสมควร (Jacques & Lafond, 2007: 94)

อีกกรณีหนึ่งหากจารึกหลักนี้กล่าวถึงกษัตริย์ศรีเทพซึ่งยกตนเสมอพระเจ้าภววรมันที่ 1 โกลด ฌักก็ได้ตั้งข้อสังเกตในการวิเคราะห์ของตนไว้แล้วว่าเหตุใดจึงไม่พบจารึกของพระเจ้าภววรมันที่ 1 ในดินแดนนี้อีกเลย (โคลด ชาคส์, 2531: 39-40) และไมเคิล วิคเกอรี (Michael Vickery) นักประวัติศาสตร์อีกท่านก็เห็นไปในทางเดียวกันกับกรณีการวิเคราะห์เช่นนี้ ทั้งยังได้ตั้งข้อสังเกตว่าอำนาจทางการเมืองในสมัยของพระเจ้าภววรมันที่ 1 มีศูนย์กลางอยู่ในประเทศกัมพูชาทางตอนใต้ของเทือกเขาพนมดงรักเท่านั้น และดูจะมีความสำคัญน้อยกว่าพระเจ้ามเหนทรวรมัน เหตุใดจารึกบ้านวังไผ่จึงเลือกยกเอาพระเจ้าภววรมันที่ 1 มาเปรียบเทียบแทนที่จะเป็นพระเจ้ามเหนทรวรมันที่ดูจะมีปฏิสัมพันธ์กับดินแดนตอนเหนือของเทือกเขาพนมดงรักมากกว่า (Vickery, 1998: 77-78) ดังนั้นจากหลักฐานและข้อคิดเห็นข้างต้นที่กล่าวมา ควรจะอภิปรายในขั้นต้น ดังนี้

1) ถ้าเนื้อหาในจารึกบ้านวังไผ่กล่าวถึงพระเจ้าศรีภววรมันในโอกาสที่ขึ้นครองราชย์ของพระองค์เอง พระเจ้าศรีภววรมันพระองค์นี้น่าจะไม่ใช่พระเจ้าภววรมันแห่งเจินละทั้งสามพระองค์ เพราะพระนามของพระราชบิดาหรืออายุสมัยของจารึก

ไม่ตรงกับบริบทและช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ แต่ควรจะเป็นพระเจ้าศรีภววรมันผู้ปกครองเมืองศรีเทพเองที่มีพระนามเดียวกับพระเจ้าภววรมันทั้ง 3 พระองค์แห่งเจินละน่าสนใจว่าพระเจ้าปฤถิวีนทรวรมันผู้เป็นพระราชบิดาของพระองค์ตามการกล่าวถึงในจารึกบ้านวังไผ่ เคยเป็นผู้ปกครองเมืองศรีเทพในช่วงเวลาก่อนหน้าพระองค์ด้วยหรือไม่

2) ถ้าจารึกหลักนี้กล่าวยอพระเกียรติกษัตริย์แห่งศรีเทพว่าเป็นใหญ่เสมอด้วยพระเจ้าภววรมัน ก็ควรจะเป็นพระเจ้าภววรมันที่ 2 แห่งเจินละมากกว่า เนื่องจากช่วงเวลาครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับอายุสมัยของจารึก ตลอดจนได้พบจารึกของพระองค์บริเวณจังหวัดสระแก้วของไทยด้วย (กรมศิลปากร, 2559: 74-80, 133-136) อาจสังเกตได้อีกว่าเนื้อหาและลำดับการจัดเรียงบุคคลในจารึกบ้านวังไผ่ยังคล้ายกับเนื้อหาในจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมัน โดยกล่าวว่าพระองค์เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิ ต่อด้วยพระนามของพระราชบิดา พระนามของพระองค์ และเหตุผลของการจารึกเนื่องในโอกาสพิเศษบางประการ (กรมศิลปากร, 2559) ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าได้นำเอาต้นแบบการบันทึกจากจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมันมาใช้เมื่อพิจารณาตามสภาพภูมิศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่าเมืองศรีเทพตั้งอยู่ในช่องทางที่ติดต่อกับพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี และมีช่องทางติดต่อกับแหล่งโบราณคดีดงเมืองแอม จังหวัดขอนแก่น อันเป็นสถานที่พบจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมันที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองศรีเทพเช่นกัน[3]

ประเด็นสำคัญคือคำแปลที่ว่า "พระเจ้าจักรพรรดิ" ที่ปรากฏเหมือนกันในเนื้อหา แม้จะมีข้อสังเกตว่าการใช้คำจารึกต่างกันก็ตาม[4] ฌอร์ฌ เซเดส์ เชื่อว่าหมายถึง "พระเจ้ารุทรวรมัน" กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งฝูหนัน ดังนั้นพระเจ้าภววรมันที่ 1 น่าจะเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้ารุทรวรมันในสายตระกูล "จันทรวงศ์" แห่งฝูหนัน อันมี

---

[3] ในพื้นที่เมืองศรีเทพได้พบ "จารึกบ้านบึงนาจาน" ลักษณะเป็นแท่นฐานขนาดใหญ่คล้ายกับจารึกบนฐานประติมากรรมของพระเจ้ามเหนทรวรมัน จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 แต่ยังไม่มีการอ่านและแปล ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย อาจจะเป็นหลักฐานที่ต้องศึกษาต่อไปว่าเกี่ยวข้องหรือไม่

[4] ในจารึกบ้านวังไผ่ใช้คำว่า "ศฺรีจกฺรวรฺตฺติ" ส่วนในจารึกพระเจ้ามเหนทรวรมันใช้คำว่า "ศรีสารวเภามะ" แต่นักภาษาโบราณแปลว่า "พระเจ้าจักรพรรดิ" เช่นเดียวกัน (กรมศิลปากร, 2559; กังวล คัชชิมา, 2562: 91-92)

ตำนานต้นกำเนิดมาจากพราหมณ์โกณฑิณญะและนางนาคโสมา ต่อมาเมื่อพระเจ้าภววรมันที่ 1 ทรงอภิเษกกับพระนางกัมพุชราชลักษมีแห่งเจินละ ผู้สืบเชื้อสายมาจาก "สุริยวงศ์" คือ พระฤๅษีกัมพุชะและนางอัปสรเมรา จึงถือเป็นการรวมสุริยวงศ์และจันทรวงศ์เข้าด้วยกัน ตามที่กล่าวถึงในจารึกปักษีจำกรงช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 (K.286) แต่อย่างไรก็ตามพระเจ้าภววรมันที่ 1 ก็ยังทรงอ้างถึงเชื้อสายของพระองค์ว่าสืบทอดมาจากพระเจ้ารุทรวรมัน (Cœdès, 1968: 66-67) และเป็นที่น่าสังเกตว่าเหล่ากษัตริย์ท้องถิ่นที่ปรากฏพระนามในดินแดนกัมพูชาต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 ก็อ้างว่าสืบเชื้อสายมาจากจันทรวงศ์ของฝูหนันแทนที่จะเป็นสุริยวงศ์ของเจินละเช่นกัน (Briggs, 1999: 61)

โกลด ฌักเสนอว่าพระเจ้าจักรพรรดิควรเป็น "พระเจ้าเทวานีกะ" กษัตริย์ในตำนานจากแดนไกล ผู้สถาปนาตรีรถะอันศักดิ์สิทธิ์ริมฝั่งแม่น้ำโขง ดังที่ปรากฏพระนามในจารึกพบที่วัดภู (K.365) แขวงจำปาสัก ประเทศลาว เนื่องจากสร้อยพระนามคือ "มหาราชาเหนือราชา" ซึ่งตรงกับคำว่า "พระเจ้าจักรพรรดิ" และน่าจะเป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าวีรวรมัน พระราชบิดาของพระเจ้าภววรมันที่ 1 และพระเจ้ามเหนทรวรมันด้วย ยิ่งไปกว่านั้นยังเสนอต่อไปอีกว่าดินแดนที่พระเจ้าเทวานีกะจากมาควรจะเป็นเมืองศรีเทพ ดังที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดียุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จำนวนมาก ทั้งจารึกรุ่นแรก ศาสนวัตถุและศาสนสถานของไวษณพนิกายและพุทธศาสนา รวมถึงเป็นเมืองตอนในสำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างอ่าวไทยและพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ตลอดจนพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง อันเป็นเส้นทางสำคัญในสมัยโบราณ (Jacques & Lafond, 2007: 68-69)

ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่ากษัตริย์แห่งศรีเทพผู้สร้างจารึกบ้านวังไผ่ เพื่อประกาศถึงการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ในช่วงหลังพุทธศักราช 1170 เป็นไปได้ที่จะเป็นเครือญาติในวงศ์เดียวกันกับกษัตริย์แห่งฝูหนันและเจินละ โกลด ฌักอธิบายสถานการณ์นี้ได้อย่างน่าสนใจว่า ในสมัยของพระเจ้าจักรพรรดิที่ถูกกล่าวถึงในจารึกน่าจะมีการส่งเจ้าชายหรือเครือญาติในตระกูลไปปกครองชุมชนหลายแห่งในบริเวณพื้นที่เทือกเขาพนมดงรัก รวมถึงเมืองศรีเทพซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับฝูหนันมาก่อนแล้ว และเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในอำนาจการปกครองของเจ้าชายหรือกษัตริย์ท้องถิ่นเหล่านั้น จึงต้องอ้างถึงการสืบทอดมาจากพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์แห่งศรีเทพหรือพระเจ้าภววรมันที่ 1 แห่งเจินละ (Jacques, 1986: 71-73)

เครือญาติและความขัดแย้ง ตามบริบททางประวัติศาสตร์ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 12

ข้อเสนอของโกลด ฉักที่ว่าบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตเทือกเขาพนมดงรักช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 ปกครองด้วยเจ้าชายในสายสกุลเดียวกันกับกษัตริย์ฝูหนันและเจินละดูจะมีความเป็นไปได้ เมื่อพิจารณาจากตำแหน่งจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมันทั้งช่วงเวลาก่อนและหลังการขึ้นครองราชย์ที่ครอบคลุมพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย แสดงให้เห็นว่าคงมีความคุ้นเคยกับพื้นที่นี้เป็นอย่างดี และอาจจะมีร่องรอยของกษัตริย์ท้องถิ่นเชื้อสายเดียวกับพระองค์ ดังที่ปรากฏพระนาม "ประวรเสนะ" "โกรญจพาหุ" "ธรรมเสนะ" ตามลำดับผู้ปกครองเมืองศังขปุระคล้ายกับพระนาม "จิตรเสน" ก่อนขึ้นครองราชย์ ในจารึกดอนเมืองเตย จังหวัดยโสธร ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 (กรมศิลปากร, 2559: 148-150; ธิดา สาระยา, 2535: 70)

ในรัชกาลพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 พระองค์ได้รับการกล่าวถึงในพงศาวดารสมัยราชวงศ์สุยของจีนว่าเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้ามเหนทรวรมัน ทรงครองราชย์ที่เมืองอีศานปุระ (สมโบร์ไพรกุกในปัจจุบัน) ซึ่งมีอำนาจเหนือบ้านเมืองน้อยใหญ่กว่า 30 เมือง ทรงส่งราชทูตไปจีนเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 1159 ตรงกับช่วงปลายราชวงศ์สุย (Aspell, 2013: 18-22) พระราชกรณียกิจที่สำคัญคือการผนวกรวมฝูหนันกับเจินละเข้าด้วยกันได้อย่างมั่นคง (Briggs, 1999: 48) ในช่วงเวลานี้อีศานปุระถือว่าเป็นรัฐสำคัญร่วมสมัยกับศรีเกษตร ทวารวดี และ จามปา ตามที่ปรากฏในบันทึกของภิกษุจีนเสวียนจั้ง สมัยราชวงศ์ถังของจีน (Beal, 1969: 200)

ระบบการเมืองแบบเครือญาติในมุมมองที่กว้างและชัดเจนมากขึ้นคงเกิดขึ้นในรัชกาลนี้เอง จารึกร่วมสมัยในพื้นที่อื่นๆ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 มีนโยบายการเชื่อมสัมพันธ์ผ่านการแต่งงานระหว่างราชวงศ์กับรัฐใกล้เคียง จารึกพบที่กลุ่มโบราณสถานหมีเซิน ประเทศเวียดนาม (C.96) พุทธศักราช 1201 ได้กล่าวถึงสายราชสกุลของ "พระเจ้าวิกรานตวรมันที่ 1" กษัตริย์แห่งจามปาที่ครองราชย์อย่างสงบและยาวนานในช่วงพุทธศักราช 1196 – 1229 พระองค์ทรงเป็นพระโอรสของเจ้าชายชคัทธรรมที่น่าจะทรงสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้ากันทรรปธรรมที่ครองราชย์ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ เจ้าชายชคัทธรรมได้เสด็จเข้าไปในเจินละและอภิเษกกับเจ้าหญิงสรรวาณี พระราชธิดาของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 ดังนั้นพระเจ้าวิกรานตวรมันที่ 1 จึงมีศักดิ์เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 และขึ้นครองอาณาจักรจามปา

ต่อมาในภายหลัง (Maspero, 2002: 45, 161-162)

เหตุการณ์คล้ายกันนี้เกิดขึ้นที่ทวารวดีด้วยเช่นกัน เนื้อความจากจารึกแผ่นทองแดง (K.964) พบที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวถึง "พระเจ้าหรรษวรมันผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอีศานวรมัน ทรงได้รับสืบทอดราชบัลลังก์ (สิงหาสนะ) มาโดยลำดับ" แม้ว่าพระนาม "หรรษวรมัน" และ "อีศานวรมัน" ในประวัติศาสตร์เขมรโบราณ (กัมพูชา) จะมีกษัตริย์ที่ให้พระนามซ้ำกันหลายพระองค์ แต่รูปอักษรบางคำก็ชี้ให้เห็นว่าควรอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 (กังวล คัชฉิมา, 2558; Revire, 2016: 410) ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าพระเจ้าหรรษวรมันผู้นี้เป็นพระราชนัดดาหรือผู้สืบทอดมาจากพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 แห่งเจินละเช่นเดียวกัน (Vickery, 1998: 339) และอาจเป็นกษัตริย์ที่ปกครองเมืองอู่ทองในฐานะราชธานีแห่งหนึ่งของทวารวดีในขณะนั้น (ช็อง บัวเซอลีเยร์, 2511: 8)

ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสามรัฐยังผูกโยงกับการนับถือศาสนาฮินดูไศวนิกายในหมู่ชนชั้นสูงด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 ทรงนับถือไศวนิกายลัทธิปาศุปตะ โดยพบจารึกและศาสนสถานสำคัญของลัทธินี้ที่กลุ่มปราสาทสมโบร์ไพรกุก (Chemburkar & Kapoo, 2018: 47) ขณะที่จารึกที่โบราณสถานหมีเซิน B.6 (C.87) อีกหลักหนึ่งของพระเจ้าวิกรานตวรมันที่ 1 ในพุทธศักราช 1230 ได้กล่าวถึงการเฉลิมฉลองให้แก่พระศิวะในรูปของพระอีศานและภัทเรศวร มีการถวายปลอกหุ้มศิวลึงค์เงินและมงกุฎทองด้วย (Maspero, 2002: 45) จึงเป็นไปได้ว่าหลักปฏิบัติและความเชื่อของไศวนิกาย ลัทธิปาศุปตะจากเจินละได้แพร่หลายเข้าไปที่จามปาในช่วงเวลานี้ (Chemburkar & Kapoo, 2018: 48) ในทำนองเดียวกัน จารึกแผ่นทองแดงที่เมืองอู่ทองก็ได้ให้รายละเอียดอีกว่าพระเจ้าหรรษวรมันทรงส่งเสลี่ยงและนักดนตรีฟ้อนรำถวายแด่พระศรีมัตอัมราตเกศวร และในภายหลังก็ได้ถวายปลอกหุ้มศิวลึงค์ นักดนตรีฟ้อนรำ และเครื่องใช้จำนวนมากให้แก่พระศิวลึงค์ซึ่งเป็นตัวแทนองค์ศรีธาเรศวร (กังวล คัชฉิมา, 2558) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือไศวนิกายเช่นกัน

เมื่อไม่นานมานี้พบจารึกวัดพระงาม ที่อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม อายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 นอกจากกล่าวถึงกษัตริย์และบ้านเมืองที่ชื่อว่า "ทวารวดี หัสตินาปุระ และทิมิริงคะ" แล้ว ยังระบุถึงการถวายสิ่งของ ข้าพระ ปศุสัตว์แด่พระปรเมศวร รวมทั้งเครื่องประดับสำหรับปลอกหุ้ม (ศิวลึงค์) เป็นทองคำ 130 (ตำลึง?) ของพระปศุปติด้วย (สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, 2564: 338) แสดงให้เห็นว่าทวารวดีในช่วง

พุทธศตวรรษที่ 12 ในพื้นที่เมืองอู่ทองและนครปฐม แม้พุทธศาสนาเถรวาทจะเจริญขึ้นอย่างแพร่หลาย แต่ในระดับชนชั้นปกครองคงจะนับถือศาสนาฮินดูไศวนิกาย ลัทธิปาศุปตะควบคู่กันไปด้วย

การพบเหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 จารึกคำว่า "ศฺรีทฺวารวตีศฺวรปุณฺยะ" แปลได้ว่า "การทำบุญของเจ้าแห่งทวารวดีผู้รุ่งเรือง" หรือ "การบุญแห่งพระเจ้าศรีทวารวดี" (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2551: 3; กรมศิลปากร, 2559: 158-160) จากเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีทางฟากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และการขุดแต่งโบราณสถานคอกช้างดินหมายเลข 7 เมืองอู่ทองพบเหรียญเงินมีจารึกดังกล่าวจำนวน 3 เหรียญ บรรจุไว้ในคนโททรงสูงร่วมกับก้อนเงินตัดเหรียญเงินรูปสัญลักษณ์มงคล และเหรียญเปอร์เซีย (ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, 2545: 46-59; วิภาดา อ่อนวิมล, 2561: 274-275) สะท้อนให้เห็นภาพการทำบุญของกษัตริย์แห่งทวารวดีเนื่องในศาสนฮินดูไศวนิกาย ทั้งนี้ เหรียญเงินที่พบอีกด้านหนึ่งเป็นภาพแม่วัวและลูกวัวนั้นคล้ายกับเหรียญทองพบที่อังกอร์ บอเรย ประเทศกัมพูชา ด้านหนึ่งปรากฏภาพวัวและจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสฤตคำว่า "อีศานวรมัน" และ "อีศานปุระ" (Griffiths, 2014: 56) คงหมายถึงพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 และเมืองหลวงของพระองค์ หรือมีนัยสำคัญหมายถึงพระศิวะ-รุทระและพาหนะของพระองค์ (Revire, 2016: 400-401) ซึ่งคงต้องพิจารณาต่อไปว่าเป็นลักษณะกิจกรรมทางศาสนาที่คล้ายกันได้หรือไม่

นอกจากนี้ศิวลึงค์ที่โบราณสถานคอกช้างดิน เมืองอู่ทองมีลักษณะเป็นแบบที่ติดกับฐานโยนิและมีส่วนรุทรภาคโผล่พ้นขึ้นมาส่วนเดียวหรือเป็นมุขลึงค์คล้ายกับศิวลึงค์แบบสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งพบจากกลุ่มโบราณสถานสมโบร์ไพรกุกและหมีเซินด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 2) ทั้งนี้ การทำปลอกหุ้มศิวลึงค์เป็นประเพณีที่ได้รับความนิยมในจามปา ตามที่ได้พบปลอกหุ้มศิวลึงค์และปลอกหุ้มมุขลึงค์หลงเหลืออยู่หลายชิ้นในประเทศเวียดนาม (Guy, 2014: 89-92) ดังนั้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการแลกเปลี่ยนคตินิยมในการสร้างงานศิลปกรรมของไศวนิกายระหว่างสามรัฐ ผ่านความความสัมพันธ์ทางเครือญาติในหมู่ชนชั้นปกครองในช่วงเวลานั้น

การผูกสัมพันธ์ผ่านการแต่งงานในหมู่พระราชโอรส-ธิดาคงแฝงอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมเข้าไปด้วย ดังนั้นเนื้อหาในจารึกวัดคีรีเสด็จคง ประเทศกัมพูชา (K.1419) พุทธศักราช 1176 ช่วงหนึ่งที่กล่าวว่า "ขอพระเจ้าแผ่นดินพระนาม

ว่าศรีอีศานวรมัน ผู้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเหนือแผ่นดินสุวรรณภูมิไปจนถึงมหาสมุทร ผู้มีความกล้าและความเจริญรุ่งเรือง...” (กังวล คัชชิมา, 2564: 64) อาจไม่ใช่เป็นเพียงการยอพระเกียรติอย่างเกินจริงเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ แต่เป็นการแสดงให้ประจักษ์ได้ถึงอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมผ่านระบบเครือญาติที่เชื่อมโยงกันในภูมิภาคแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 เป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ จึงทรงกล่าวอ้างขอบเขตพระราชอำนาจได้อย่างกว้างขวางตามเนื้อหาในจารึก[5] และคงส่งอิทธิพลไม่มากก็น้อยให้พระราชนัดดาของพระองค์จากทั้งสองฟากฝั่งแผ่นดิน ทั้งพระเจ้าวิกรานตวรมันที่ 1 แห่งจามปา และพระเจ้าหรรษวรมันแห่งทวารวดีได้ขึ้นครองราชย์ในระยะต่อมา

ระบบเครือญาติช่วยรักษาสัมพันธภาพระหว่างรัฐสำคัญในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 12 ให้เป็นไปอย่างสงบตลอดรัชกาลของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 จนกระทั่งพระราชโอรสคือ พระเจ้าภววรมันที่ 2 สืบราชสมบัติต่อมาในช่วงประมาณพุทธศักราช 1180 จึงเริ่มเกิดความขัดแย้งตามที่ปรากฏในจารึก กล่าวคือ เนื้อหาในจารึกเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว พุทธศักราช 1180 ปรากฏพระนามที่น่าจะหมายถึงพระเจ้าภววรมันที่ 2 เป็นผู้ปกครองเมืองเชยษฐปุระ จากนั้นในพุทธศักราช 1182 จารึกบ้านกุดแต้ จังหวัดสระแก้ว กล่าวถึงแม่ทัพของพระองค์ทำลายกองทัพหรือปราบปรามพวกศัมพุกะ (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2552: 19-30)

“ศัมพุกะ”[6] ในจารึกของพระเจ้าภววรมันที่ 2 น่าจะหมายถึงทวารวดีที่อยู่บริเวณจังหวัดนครปฐม (Woodward, 2005: 58; สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, 2557: 26-28) ถึงแม้รายละเอียดของสงครามครั้งนี้จะไม่มีหลักฐานอื่นใดปรากฏอีก แต่เป็นไปได้ว่า

---

5 รศ.ดร.สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ให้ข้อสังเกตกับผู้เขียนถึงความเป็นไปได้ในการแปลความตำแหน่งที่ตั้งของ “สุวรรณภูมิ” ในจารึกวัดศีรีเสด็จคงว่าอาจหมายถึงดินแดนภาคกลางของไทยตามที่มีข้อสันนิษฐานว่าเคยเป็นศูนย์กลางของสุวรรณภูมิในสมัยก่อนทวารวดี และยังกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ว่ามีเมือง “สุวรรณปุระ” ตั้งอยู่ นักวิชาการสันนิษฐานว่าคือเมืองโบราณเนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งพบศิลปกรรมเขมรแบบบายน ส่วนคำว่า “ไปจนถึงมหาสมุทร” คือการบอกทิศทางไปทางตะวันออกจนจรดทะเลจีนใต้อันเป็นที่ตั้งของจามปาในเวียดนามตอนกลางหรือฝูหนันบริเวณปากแม่น้ำโขง

6 ดูการวิเคราะห์แปลความชื่อ “ศัมพุกะ” อย่างละเอียดใน (สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, 2557: 26-28)

ทวารวดีพยายามผลักดันตนเองออกจากร่มเงาอิทธิพลของเจินละภายใต้ระบบการเมืองแบบเครือญาติหลังสิ้นสุดรัชสมัยของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 ซึ่งในพุทธศักราช 1181 ทวารวดีได้ส่งทูตไปยังราชสำนักถังของจีนเป็นครั้งแรก และส่งไปอีกสองครั้งในพุทธศักราช 1183 และ 1192 (Yamamoto, 1979: 1147) อาจเป็นการประกาศตัวให้มหาอำนาจในภูมิภาคนี้ นั่นคือประเทศจีนสมัยราชวงศ์ถังได้รับรู้ถึงความเป็นประเทศอิสระไม่ขึ้นกับศูนย์กลางอำนาจเดิมอย่างเจินละ สภาพการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งทางการเมืองอันเป็นชนวนเหตุของสงคราม จนนำไปสู่การปราบปรามกองทัพศัมพุกะของพระเจ้าภววรมันที่ 2

หลังสิ้นสุดรัชกาลของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างรอยต่อรัชกาลพระเจ้าภววรมันที่ 2 ไม่เฉพาะกรณีของทวารวดีบ้านเมืองที่อยู่ปลายแดนตะวันตกเฉียงเหนือของเจินละ แถบเมืองพระตะบองและเขาพนมดงรักจำนวน 4 เมือง ก็ส่งทูตไปยังราชสำนักถังในพุทธศักราช 1181 สะท้อนให้เห็นความต้องการที่จะประกาศตนว่าเป็นรัฐอิสระให้ราชสำนักจีนได้รับรู้เช่นกันกว่าที่เจินละจะปราบปรามพื้นที่แถบนี้ได้อย่างเรียบร้อยในอีกหลายปีต่อมาก็ล่วงเข้ารัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (Wolters, 1974: 374-376) ส่งผลให้อิทธิพลของเจินละที่ควบคุมระเบียบทางการเมืองและเศรษฐกิจของภูมิภาคมาตลอดรัชกาลก่อนหน้าเปลี่ยนสมดุลไป จนเป็นโอกาสให้เกิดอำนาจและอิทธิพลใหม่ขึ้นมาได้ (Woodward, 2005: 50-51)[7]

กระแสทางการเมืองในช่วงต้นรัชกาลของพระเจ้าภววรมันที่ 2 คงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทวารวดีเข้มแข็งและรุ่งเรืองขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 และส่งผลให้บ้านเมืองในพื้นที่ภาคกลางของไทยเป็นเอกเทศตามไปด้วย เห็นได้จากการการที่ชื่อศามพูกะยังปรากฏต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 แม้กองทัพจะถูกปราบปรามไปแล้วก็ตาม รวมทั้งการสานสัมพันธ์ผ่านระบบเครือญาติหรือการแต่งงาน ดังข้อความในจารึกวัดจันทึก (K.1009) จังหวัดนครราชสีมา กล่าวถึงพระมเหสีแห่งทวารวดีทรงบัญชาให้พระธิดาสร้างพระพุทธรูปไว้ อาจเป็นการแสวงหาพันธมิตรใหม่กับบ้านเมือง

---

7 อย่างไรก็ดี ไมเคิล วิคเกอรี่ ได้ตีความข้อมูลจารึกสมัยพระเจ้าภววรมันที่ 2 และเสนอว่าพระราชอำนาจตลอดรัชกาลของพระองค์ยังคงครอบคลุมพื้นที่กัมพูชาทั้งหมดไม่ได้ด้อยไปกว่าพระราชบิดาเลย (Vickery, 1999: 342)

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มั่นคงมากขึ้น (Skilling, 2017: 66-68, 81) ดังนั้นจุดเปลี่ยนนี้คงมีความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพด้วยเช่นกัน ตามอายุของจารึกบ้านวังไผ่ที่สอดคล้องกันดีกับช่วงเวลานี้

ศรีเทพในบริบทความสัมพันธ์ระหว่างทวารวดีและเจินละ

อันที่จริงแล้วเมืองศรีเทพมีพื้นฐานพัฒนาการมาจากชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่อยู่โดยรอบ แต่เริ่มตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเริ่มแรกตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 – 9 (อนุรักษ์ ดีพิมาย, 2563: 273-293) ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 เปรียบเสมือนจุดเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญของการเข้าสู่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ เนื่องจากรับเอาศาสนาและแบบแผนทางวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามายกระดับสังคมและวัฒนธรรม เห็นได้จากเนื้อหาที่ปรากฏในจารึกเมืองศรีเทพ (K.499) ที่เกี่ยวข้องกับระบอบกษัตริย์ ศาสนาฮินดู และผู้คนที่เข้ามาจากอินเดียใต้ (ปัลลวะ) (กรมศิลปากร, 2559: 70) รวมทั้งจารึกของไวษณพนิกายที่กล่าวถึง “วีรบุรุษแห่งไวษณพ...รามา...ลักษม์” (Wales, 1937: 24-25) ถือเป็นจารึกที่กล่าวถึงไวษณพนิกายที่เก่าที่สุดซึ่งพบในประเทศไทย สอดคล้องกับการพบเทวรูปพระวิษณุจำนวน 2 องค์ และพระกฤษณะจำนวน 3 องค์ แสดงให้เห็นว่าศาสนาฮินดู ไวษณพนิกายมีบทบาทมากในช่วงสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของเมืองศรีเทพ (อนุรักษ์ ดีพิมาย, 2563: 287-288) ทั้งนี้ควรกล่าวไว้ด้วยว่าที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรีก็พบเทวรูปพระวิษณุที่มีอายุอยู่ในช่วงเดียวกันนี้อย่างน้อย 2 องค์ รวมถึงหลักฐานที่สัมพันธ์กับอินเดียอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง (สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, 2561: 22-27) ดังนั้นทั้งศรีเทพและอู่ทองจึงเป็นเมืองที่มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมระยะแรกโดดเด่นที่สุดในช่วงเวลาสมัยก่อนทวารวดี และร่วมสมัยกับฝูหนันด้วย

ความสัมพันธ์ของฝูหนันกับเมืองศรีเทพอาจพิจารณาได้จากการนับถือไวษณพนิกายที่คล้ายกัน ในจารึกปรำโลเวง (K.6) ของเจ้าชายคุณวรมันช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 11 ได้กล่าวถึงนักบวชนิกายภาควัต ทำให้ทราบว่าไวษณพนิกายคงแพร่หลายในราชสำนักฝูหนัน (กมเลศวร ภัตราจารย์, 2547: 45) สอดคล้องกับการพบเทวรูปพระวิษณุและพระกฤษณะบริเวณเขาพนมดาและเมืองอังกอร์ บอเรย์ซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจของฝูหนัน ทั้งนี้เทวรูปพระวิษณุและพระกฤษณะ รวมไปถึงพระพุทธรูปในช่วงต้นของเมืองศรีเทพก็ได้รับแรงบันดาลใจทางศิลปะมาจากฝูหนันส่วนหนึ่งเช่นกัน

(Briggs, 1990: 36; อนุรักษ์ ดีพิมาย, 2563: 288, 292) ดังนั้นกระแสวัฒนธรรมที่ผ่านเข้ามายังเมืองศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 คงมาจากอินเดียโดยตรงทางหนึ่ง และจากดินแดนปากแม่น้ำโขงด้วยอีกทางหนึ่ง ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองศรีเทพและฝูหนันอาจเป็นแบบเครือญาติ ตามที่จารึกบ้านวังไผ่ได้กล่าวถึงการเป็นผู้สืบทอดจาก "พระเจ้าจักรพรรดิ" ซึ่งอาจจะหมายถึงพระเจ้ารุทรวรมันก็เป็นได้

ระบอบและระเบียบการเมืองการปกครองของเมืองศรีเทพชัดเจนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 นอกจากจะเห็นได้จากจารึกบ้านวังไผ่แล้ว จารึกหลักหนึ่งระบุว่าพบในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ เก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 มีเนื้อหากล่าวถึงกษัตริย์และการเก็บภาษี (กรมศิลปากร, 2559: 144) จารึกหลักนี้น่าจะมาจากพื้นที่ในละแวกเมืองศรีเทพ สามารถอนุมานได้ถึงระบอบกษัตริย์ที่มีแบบแผนชัดเจนจนสามารถจัดการเก็บภาษีในดินแดนตนเองได้ รวมทั้งการแสดงออกลักษณะความเป็นตัวของตัวเองผ่านศิลปกรรมแบบ "สกุลช่างศรีเทพ" ที่มีรูปแบบเป็นเอกเทศแตกต่างจากศิลปกรรมร่วมสมัยอื่นๆ บางทีอาจจะสอดคล้องกับข้อเสนอของไมเคิล วิคเกอรี ที่ว่าบุคคลทุกคนที่มีชื่อต่อท้ายด้วยคำว่า "วรมัน" ล้วนเป็นกษัตริย์หรือผู้ปกครองดินแดนที่มีอาณาเขตชัดเจน (Vickery, 1999: 342)

กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองศรีเทพน่าจะอยู่ในขอบข่ายอิทธิพลของเจินละในสมัยพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 เช่นเดียวกับทวารวดี (Briggs, 1990: 57) ดังจะเห็นได้จากหลักฐานของไวษณพนิกายที่เจริญสืบเนื่องต่อมา ปรากฏให้เห็นว่ามีต้นแบบหรือผสมผสานกับศิลปะสมโบร์ไพรกุกและไพรเกมงของเจินละในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 แต่หลักฐานสำคัญคือ การนับถือพระสุริยะที่ปรากฏเทวรูปพระสุริยะมากถึง 5 องค์ แม้ต้องยอมรับว่าอาจเป็นผลจากความพยายามแพร่กระจายลัทธิเสาระ (คติการนับถือพระสุริยะเป็นเทพสูงสุด) ออกนอกอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 12 เป็นต้นมา (Sing, 1983: 82) แต่ในเจินละก็พบจารึกที่กล่าวถึงพระสุริยะหลายหลัก โดยเฉพาะจารึกปราสาทสมโบร์ไพรกุกพุทธศักราช 1170 ในรัชกาลของพระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 กล่าวถึงหมู่บ้านนามว่า "ศกตีรถะ" หมายถึงกลุ่มชนชาติศกะ หรือ "ศกพราหมณ์" ที่นับถือพระสุริยะได้ตั้งรกรากอยู่ในเจินละแล้ว (กมเลศวร ภัตราจารย์, 2547: 63-64) จึงเป็นไปได้ว่ามีการแลกเปลี่ยนคติการนับถือพระสุริยะระหว่างศรีเทพและเจินละในช่วงเวลาเดียวกัน อาจพิจารณาได้จากเทวรูปพระสุริยะสวมหมวกทรงกระบอก

แปดเหลี่ยมองค์หนึ่งที่พบจากพนมบาเถ บริเวณปากแม่น้ำโขงในอาณาเขตของเจินละ (Dupont, 1995: 135) ซึ่งหมวกลักษณะนี้ปรากฏในเทวรูปพระวิษณุและพระสุริยะของเมืองศรีเทพด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 3)

ความนิยมในไวษณพนิกายและการนับถือพระสุริยะที่เมืองศรีเทพนั้นเกี่ยวข้องกับระบอบกษัตริย์ได้หรือไม่ ? เพราะหากพิจารณาตามหลักการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์อินเดียสมัยโบราณ และสืบทอดมาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มักจะผูกโยงกับสายสกุลศักดิ์สิทธิ์ที่ชื่อว่า "สุริยวงศ์ - จันทรวงศ์" ดังที่ได้กล่าวไปบ้างแล้วถึงต้นกำเนิดของฝูหนันและเจินละ สุริยวงศ์เป็นราชสกุลที่อินเดียโบราณเชื่อว่าสืบทอดมาจากพระสุริยะ ส่วนจันทรวงศ์เป็นราชสกุลที่สืบทอดมาจากพระโสมะ (พระจันทร์) และสืบเนื่องมาถึงพระกฤษณะ หากเป็นไปตามนี้กษัตริย์ของศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 ก็อาจเกี่ยวข้องกับสันตติวงศ์ของฝูหนันและเจินละ อย่างไรก็ดีการวิเคราะห์เช่นนี้ยังต้องการหลักฐานสนับสนุนที่ชัดเจน ไม่ต่างไปจากข้อคิดเห็นที่ว่าพระเจ้าเทวานีกะมาจากเมืองศรีเทพซึ่งเสนอโดยโกลด ฌักเช่นกัน

ในทางตรงข้ามกลับพบหลักฐานของไศวนิกายที่เมืองศรีเทพในช่วงเวลานี้น้อยมาก มีเพียงเทวรูปอรรธนารีศวรองค์เดียว และส่วนฐานของเทวรูปทุรคา - มหิษาสุรมรรทินีเท่านั้น ไม่ปรากฏศิวลึงค์ในช่วงเวลานี้เลย แตกต่างจากทวารวดีที่พบร่องรอยของไศวนิกายอย่างเข้มข้นดังที่กล่าวไปแล้ว จึงเป็นไปได้ว่ากษัตริย์ทวารวดีและศรีเทพอาจจะเป็นคนละวงศ์กัน ถึงกระนั้นความเคลื่อนไหวที่ทราบได้จากจารึกวัดจันทึก จังหวัดนครราชสีมาข้างต้น เป็นไปได้ว่าทวารวดีได้ผูกมิตรกับกษัตริย์ทางตะวันออกที่น่าจะหมายถึง "ศรีจนาศะ" อาจตั้งอยู่ ณ บริเวณเมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา ที่อยู่ใกล้กับสถานที่พบจารึกวัดจันทึกมากที่สุด (Skilling, 2017: 81) ซึ่งมีผู้วิเคราะห์ไว้แล้วว่าเมืองศรีเทพและเมืองเสมาอาจมีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติที่แน่นแฟ้น เมื่อพิจารณาจากรูปแบบผังเมือง โบราณวัตถุ และพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน (อนุรักษ์ ดีพิมาย, 2563: 316-319) จึงมีความเป็นไปได้ที่เมืองศรีเทพและเมืองเสมาได้กลายเป็นรัฐพันธมิตรสำคัญของทวารวดีในช่วงเวลาเดียวกับจารึกนี้

สรุปและเสนอแนะ

การนำเสนอการวิเคราะห์ข้างต้นย่อมชี้ให้เห็นว่าในช่วงเวลาที่พระเจ้า-อีศานวรมันที่ 1 กษัตริย์แห่งเจินละ ผู้ผูกโยงระบบการเมืองแบบเครือญาติไปทั่วทั้งภูมิภาคแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงสมดุลทางอำนาจในรัชกาลพระเจ้าภววรมันที่ 2 พระราชโอรสของพระองค์ บ้านเมืองหรือรัฐที่เคยอยู่ในร่มเงาอิทธิพลของเจินละได้สลัดตัวเองออกห่างและแสดงตนอย่างเป็นทางการต่อราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ถัง จารึกบ้านวังไผ่ทำให้ทราบว่ากษัตริย์แห่งเมืองศรีเทพพระองค์หนึ่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 อาจมีพระนามว่าพระเจ้าภววรมันหรือไม่ก็ตาม ทรงมีเชื้อสายเดียวกับราชวงศ์แห่งฝูหนันและเจินละ อันสืบทอดมาจากพระเจ้ารุทรวรมัน ทรงปกครองเมืองศรีเทพโดยมีพระราชอำนาจและบริหารจัดการอาณาเขตได้ตามราชสิทธิ ทรงอาศัยช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ประกาศตนว่าเป็นอิสระ และอาจทรงยกพระองค์เองเทียบกับพระเจ้าภววรมันที่ 2 ด้วยก็เป็นได้ สภาวการณ์เช่นนี้เป็นจุดเปลี่ยนที่นำไปสู่ความสัมพันธ์อันดีกับทวารวดี ซึ่งเกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและพุทธศาสนาร่วมกันในระยะต่อมา (ภาพที่ 4)

ชวนให้คิดต่อไปว่าถ้าหากนำหลักปฏิบัติที่ว่าบ้านเมืองต่างๆ รวมถึงทวารวดีได้แสดงตนในความเป็นรัฐอิสระ ด้วยการสานสัมพันธ์ทางการทูตกับราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ถังได้โดยตรง ศรีเทพจะถือหลักปฏิบัตินี้ด้วยหรือไม่ ? เนื่องจากยังไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่าชื่อที่แท้จริงของเมืองศรีเทพในช่วงเวลานั้นคืออะไร แต่การพบพระพิมพ์มีจารึกอักษรจีน ภาษาจีน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 จารึกชื่อ “ภิกษุเวิ่นเชียง” แสดงให้เห็นว่าพระจีนรูปนี้เข้ามาอยู่ที่เมืองศรีเทพแล้ว (Brown, 1996: 37) ย่อมแสดงว่ามีการติดต่อกับจีน และศรีเทพน่าจะเป็นหนึ่งในบ้านเมืองหรือรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพุทธศาสนาและเป็นที่รู้จักของจีนแล้วในช่วงเวลานี้

แม้มีผู้เสนอว่าเมืองศรีเทพคือเมืองที่จีนเรียกว่า “Che-li-ti-po” น่าจะตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศรีเทวะ” (Srideva) หนึ่งในสามเมืองที่ส่งทูตไปจีนเป็นครั้งแรกในพุทธศักราช 1201 (Briggs, 1990: 57) แต่เมื่อพิจารณาเนื้อความในพงศาวดารสมัยราชวงศ์ถังฉบับใหม่ ความตอนหนึ่งกล่าวถึงทวารวดีหรือ “ตั้วเหอหลัว” และยังกล่าวถึงบ้านเมืองที่ชื่อ “กาหลัวเส่อฝัว” (Ge-Lua-She-Fen) ว่าอยู่ทางเหนือของทวารวดี เมืองนี้มีทหารชั้นยอดถึง 20,000 นาย ส่วนในประมวลพระราชกำหนดท่งเตียนให้

รายละเอียดอีกว่า กาหลัวเส่อฝัวมีกษัตริย์นามว่า “หม่านเยว่กาหมัว” และได้ส่งทูตไปถวายบรรณาการในปีที่ 5 ของรัชศกเสี่ยนชิ่ง หรือพุทธศักราช 1204 (ศุภการ สิริไพศาล และพิภู บุษบก, 2561: 47, 51) ความเคลื่อนไหวนี้ดูจะใกล้เคียงกับช่วงเวลาที่พระเวิ่นเชียงเข้ามาที่ศรีเทพเช่นกัน “กาหลัวเส่อฝัว” อาจหมายถึงศรีเทพในช่วงเวลานั้นได้หรือไม่ คงต้องศึกษาประเด็นนี้และบริบทที่เกี่ยวข้อง โดยการปฏิบัติการทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ และการวิเคราะห์หลักฐานที่จะนำไปสู่ความกระจ่างต่อไป

ภาพที่ 1 จารึกบ้านวังไผ่ และการวิเคราะห์สำเนาจารึกโดยกังวล คัชชิมา
(ที่มาภาพขวา : กังวล คัชชิมา, **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง จารึกพระเจ้า-มเหนทรวรมัน** (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 16 :)2562.)

ภาพที่ 2 ศิวลึงค์แบบสมัยก่อนเมืองพระนครที่พบในพื้นที่ศึกษา
(ที่มาภาพ 3 : John Guy, (ed.), **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture of early Southeast Asia** (Bangkok: River Books, 92 ,(2014, fig.7.)

ภาพที่ 3 เทวรูปพระสุริยะสวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยม
จากเมืองศรีเทพและพนมบาเถ
(ที่มาภาพ 1: Pratapaditya Pal, **Asian art at Norton Simon Museum**. New Haven, CT: Yale University Press, 113 ,(2004, fig.82.)
(ที่มาภาพ 3: John Guy, (ed.), **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture of early Southeast Asia** (Bangkok: River Books, 141 ,(2014, cat.68)

ภาพที่ 4 ภาพรวมตำแหน่งบ้านเมืองและหลักฐานที่เกี่ยวข้องในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กมเลศวร ภัฏฏาจารย์, 2547. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**, แปลและเรียบเรียงโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กรมศิลปากร, 2559. **จารึกในประเทศไทย, เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม)**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

กังวล คัชชิมา, 2558. **จารึกแผ่นทองแดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อ.อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี**. ค้นเมื่อ 20 มกราคม 2568, จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/uploads/file/copper-plate-kangwon-new.pdf.

กังวล คัชชิมา, 2562. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง จารึกพระเจ้ามเหนทรวรมัน**: กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

กังวล คัชชิมา, 2564. จารึกวัดศีรีเสด็จคง (K.1419) (จารึกที่มีคำว่าสุวรรณภูมิ). ใน สมบัติ มั่งมีสุขศิริ (บ.ก.), **จารึกสันสกฤตที่สำคัญในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1** (59-67). กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา และภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

โคลด ชาคส์, 2531. เขมรในประเทศไทย: ข้อมูลที่ปรากฏในจารึก. ใน **ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสตวรรษที่ 15: การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทยครั้งที่ 1**, แปลโดย อุไรศรี วรศะริน (36-54) กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2551. “จารึกสมัยทวารวดีและจารึกร่วมสมัย: มุมมองใหม่.” ใน **รวมบทคัดย่อโครงการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง “งานโบราณคดีใต้ร่มพระบารมีปกเกล้า” เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550**, (3). กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2552. จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว. ใน **ภาษา-จารึก ฉบับที่ 11: สารัตถะจากจารึกและวรรณกรรมท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ช็อง บัวเซอลีเยร์, 2511. **ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอู่ทอง**, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. พระนคร: กรมศิลปากร.

ธิดา สาระยา, 2535. **เจินละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ**. กรุงเทพฯ: มติชน

ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, 2545. **โบราณคดีคอกช้างดิน.** กรุงเทพฯ: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี.

วิภาดา อ่อนวิมล, 2561. “เหรียญตราในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 - 16.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศุภการ สิริไพศาล และพิฎ บุษบก, 2561. **รายงานการวิจัยเรื่อง การแปลและศึกษาเอกสารจีนโบราณเกี่ยวกับไทยในบริบทของเส้นทางสายไหม.** กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, 2564. จารึกวัดพระงาม. ใน สมบัติ มั่งมีสุขศิริ (บ.ก.), **จารึกสันสกฤตที่สำคัญในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1** (328-340). กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา และภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, 2557. “ประวัติศาสตร์ของรัฐทวารวดี” ข้อสังเกตจากเอกสารจีนและจารึกร่วมสมัย. ใน **เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการด้านวัฒนธรรมอาเซียน เรื่อง ความสัมพันธ์ของภาษาและรัฐโบราณในอาเซียน** (36-17). กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, 2561. โบราณคดีช่วงสมัยก่อนทวารวดี: ข้อมูลใหม่จากเมืองโบราณอู่ทอง, **ดำรงวิชาการ 17** (2): 11-36.

อนุรักษ์ ดีพิมาย, 2563. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพในฐานะเมืองตอนใน ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.” วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ภาษาอังกฤษ

Aspell, W., 2013. Southeast Asia in Suishu: a translation of Memoir 47 with notes and commentary. **ARI working paper no.208**: 1-33.

Beal, S., 1969. **Siyuki: Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629)**. Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.

Briggs, L., 1999. **The ancient Khmer empire**. Philadelphia: The American Philosophical Society.

Chemburkar, S. & Kapoo, S., 2018. The Pasupata sect in ancient Cambodia and Champa. In T.K. Phuong, V.V.Thang, and P.D.Sharrock (Eds.), **Vibrancy in stone: masterpieces of Da Nang museum of Cham sculpture** (45-56). Bangkok: River Books.

Cœdès, G., 1964. **Inscriptions du Cambodge, vol. VII**. Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient.

Cœdès, G., 1968. **The Indianized states of Southeast Asia** (Sue B. Cowing translator). Walter F. Vella (Ed.). Honolulu: University of Hawaii press.

Dupont, P., 1955. ***La statuaire preangkorienne***. Ascona, Suisse: Artibus Asie.

Griffiths, A., 2014. Early Indic inscriptions of Southeast Asia. in J. Guy (Ed.) **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture of early Southeast Asia** (53-57). Bangkok: River Books.

Guy, J., 2014. Saiva ritual: Lingakosa and Mukhakosa in Champa. in J. Guy (Ed.). **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture of early Southeast Asia** (89-96). Bangkok: River Books.

Jacques, C. & Lafond, P., 2007. **The Khmer empire: cities and sanctuaries fifth to the thirteenth centuries**. Bangkok: River Books.

Jacques, C., 1986. Le pays khmer avant Angkor. **Journal des savants** (95-59 :(3-1.

Maspero, G., 2002. **The Champa kingdom: the history of an extinct Vietnamese culture.** translated by Walter E.J. Tips. Bangkok: White Lotus Press.

Pal, P., 2004. **Asian art at Norton Simon Museum**. New Haven, CT.: Yale University Press.

Revire, N., 2016 Dvaravati and Zhenla in the seventh to eighth centuries: A transregional ritual complex. **Journal of Southeast Asian Studies 47**(3): 393–417.

Sing, B.C., 1983. **Hinduism and symbol worship**. Delhi: Agam Kala Prakashan.

Skilling, P., 2017. Dvaravati in inscriptions and manuscripts. In A. Bennett & H. Watson (Eds.) **Defining Dvaravati** (64-81). Chiang Mai: Silkworm Books.

Vickery, M., 1998. **Society, economics, and politics in pre-Angkor Cambodia: The 7th-8th centuries**. Tokyo: The Tokyo Bunko.

Wales, Q., 1937. **The exploration of Sri Deva: an ancient Indian city in Indochina.** London: India Society.

Wolters, O., 1974. North-western Cambodia in the seventh century. **Bulletin of the School of Oriental and African Studies 37**(2): 355–384.

Woodward, H., 2005. **The art and architecture of Thailand from prehistoric times through the thirteenth century**. 2nd edition. Leiden: Boston: Brill.

Yamamoto, T., 1979. East Asian historical sources for Dvaravati studies. In **Proceeding seventh IAHA conference, 2 Vols**. (1137-1150). Bangkok: Chulalongkorn University Press.